

Микола Кучинський

ЖУРНАЛ “КИЕВСКАЯ СТАРИНА” ТА О. М. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ

Українська історична наука, як і вся наша культура, впродовж тривалого часу розвивалась в атмосфері тисків, а то й прямої заборони українського слова. Це стало одним з наслідків втрати Україною своєї державності, її кількавікової колоніальної залежності від Росії. Процес колоніальної агресії російського царизму проти України був всеохоплюючим. Паралельно з ліквідацією державності українського народу відбувався і тотальний наступ на його культурно-національну самобутність, зокрема, на його мову як форму вираження національної свідомості, основу його духовного розвитку. У повноцінному функціонуванні й розвитку української мови російське самодержавство вбачало (і цілком слушно) джерело відродження національної свідомості українського народу, а відтак і його прагнень до власної державності.

Розпочавшись ще в епоху Петра I, цей процес набув цинічно-відвертого впливу в середині XIX століття (Валківський циркуляр 1863 та Емський указ 1876 рр.). Ці укази спонукали до знищення української преси, позбавили українську культуру, історію та літературу бази їх природного розвитку, більше того, вони робили ілюзорною навіть саму можливість їхнього існування.

Прикладом такого ставлення до української преси може бути факт створення науково-історичного журналу “Киевская старина” (видавався російською мовою), якому ще добрих майже 90 літ навішувався нашою історією ярлик ліберально-буржуазного органу. Хоч, по суті, це було українознавче видання, яке утверджувало нову закономірність і необхідність національної культури в Україні.

Задум створити журнал “Киевская старина” виник ще в травні 1861 року, коли в квартирі інспектора, пізніше директора Другої гімназії М. Чалого, зібрались представники старої Київської громади, яка була, швидше, гуртком, ніж організацією. Тут були і вчитель Першої гімназії В. Антонович та петербурзький урядовець О. М. Лазаревський, який разом з Г. М. Честахівським супроводжував домовину з тілом Т. Г. Шевченка в Україну. Саме В. Антонович та О. Лазаревський підняли клопотання перед громадою про видання в Києві історичного журналу, який би висвітлював минуле України. Але такі події, як смерть Т. Шевченка, повстання в Польщі, привернули увагу самодержавних властей до українофільства, звинувачуваного в сепаратизмі. Так починався черговий етап заборони всього українського.

У середині 1874 року на Третньому археологічному з'їзді в Києві знову зустрілися професор В. Антонович та голова Полтавського окружного суду

О. Лазаревський. В. Антонович розповів приятелеві про успіх української громади (заореновано газету “Киевский телеграф”) і нагадав про необхідність видання українського історичного журналу. Але соціально-визвольний рух в Україні і на цей раз не дав змоги реалізувати задум. І тільки в 1880-1881 роках цензура починає допускати до друку поодинокі брошури українською мовою, переклади творів з інших мов. Настає пом'якшення цензурного режиму. Саме тоді “Киевлянин” запропонував реалізувати задум В. Антоновича та О. Лазаревського щодо створення історичного українознавчого журналу. Редакція “Киевлянина” запропонувала не тільки готові матеріали, але й засоби видання.

Складність тепер полягала у виборі видавця. Деякі претенденти відмовились від посади редактора, інші - боялись цензурних утисків. В. Антонович та О. Лазаревський запрошують на цю посаду Петра Лебединцева¹, Софіївського протоієктора, який рекомендує редактором свого брата Феофана, що збирався подати у відставку і повернутися з царства Польського до Києва. Ф. Лебединцев неохоче зустрів цю пропозицію, хоч видавати журнал погодився при умові, що справжнім господарем мусить бути громада. З кількох запропонованих назв часопису зупинилися на “Киевской старине”. Тепер потрібно було просити дозволу в Головного управління в справах друку на видання цього журналу. І тут на допомогу приходив брат О. Лазаревського Василь - таємний радник, член ради міністерства внутрішніх справ і ради Головного управління в справі друку.

В. М. Лазаревський - високоосвічена людина, поліглот, перекладач “Оттело”, “Короля Ліра” В. Шекспіра, автор численних прозових творів, що вийшли окремими книжками і мали схвальні рецензії, автор спогадів про Т. Г. Шевченка, надрукованих в “Киевской старине” (Т. 64, 65), приятель Т. Шевченка, М. Некрасова, В. Даля, В. Салтикова-Щедріна. Він домагався дозволу на видання журналу “Киевская старина” і в жовтні 1881 року одержує його, а вже 20 січня 1882 року київський цензор Рафальський поставив на новому виданні свій штамп і підпис. Таким був шлях “Киевской старини” до читачів.

Отож брати Лазаревські стояли біля витоків “Киевской старини” від початків задуму аж до повної реалізації його. Більше того, О. Лазаревський ще впродовж більше 20 років плідно співробітничав на сторінках цього журналу. Власне, таку мету й ставимо ми у своїй статті - розкрити творчі взаємини О. Лазаревського з українознавчим історичним журналом “Киевская старина”.

Сьогодні, коли громадськість підносить голос на захист духовної спадщини українського народу, принципово відстоює бережливе ставлення до пам'яток національної культури, до читачів повертаються “забуті” імена, які практично сьогодні невідомі більшості українців. Серед них Олександр Матвійович Лазаревський (1834-1902), який по праву належить до тих діячів, які від першого подиху до останньої хвилини життя торували незвідані шляхи української історії, культури, чия громадська та журналістська діяльність ще, на жаль, не стала набутком українського народу. І на це були вагомні перешкоди з боку колишньої влади. Так, в “Українській Радянській Енциклопедії” читаємо: “Лазаревський Олександр Матвійович – український історик, що еволюціонував від демократичного просвітництва в бік

---

1. Кучинський М. В. Фундатор “Киевской старини”. В кн. “Історичний календар, 98”. - С. 78-79.

буржуазного націоналізму (підкреслення наше. - М. К.). Походив з дрібно-масткових дворян. У 1858 році закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. В 60-70 роках служив здебільшого в судових установах Чернігова, Полтави, Курщини. Автор праць переважно з історії Лівобережної України II половини XVII-XVIII століття. Брав участь у роботі наукових організацій і закладів Петербурга, Чернігова, Києва. Найбільше в історичному товаристві Нестора-літописця, один із засновників журналу "Киевская старина", запровадив у науковий обіг знайдене ним в архівосховищах першоджерело з історії України - "Генеральний опис Малоросії (1765-1769 рр.). (Див.: Українська Радянська Енциклопедія. - К., 1981. - Т. 6. - С. 48-49).

Ми навели цю статтю з енциклопедії повністю, щоб підкреслити скупість і недовомленість інформації про цю навидовиж багатогранну постать української культури. Прізвище О. М. Лазаревського замовчувалось роками через ярлик "буржуазного націоналіста", який тяжів над ним більше ніж 90 років, хоч це була людина з широким історико-просвітницьким діапазоном бачення світу, з фундаментальними знаннями в галузі історії, літератури, фолклору, архівної справи, освіти, публіцистики. Разом з тим, це людина незвичайної долі в усій багатогранності духовних обширів, з усім величезним багатством його доробку ("Киевская старина" подає 283 назви творів, починаючи з 1853 по 1902 рік, при цьому в примітці до 77 тому журналу додає, що це не все, дещо не ввійшло з публікацій в даному виданні. - М. К.).

О. Лазаревський, як історик, починає свою діяльність ще в студентські роки, надруквавши в 1853 році статтю на історичну тематику в "Черниговских губернских ведомостях". Далі він працює над "Покажчиком джерел для вивчення малоросійського краю", в який включив всі публікації більше ніж за 200 років. Це був хороший зачин його як історика. Але чи не найбільше сил, енергії, розуму і здоров'я Олександр Матвійович віддав "Киевской старине", своєму незмінному дітищу, якому присвятив близько 20 років невтомного, плідного, неспокойного життя. Недарма цей факт був гідно оцінений "Киевской стариной", яка писала: "С тех пор (1853 р. - М. К.) началась его непрерывная литературная деятельность как исследователя малорусской старины"² (Т. 77. - С. VIII).

Уже починаючи з першого номера "Киевской старины", було вміщено статтю О. Лазаревського "Властная гетьманша" (Т. 1. - С. 213-214) (з архівів Густинського монастиря. - М. К.), в передмові до якої він писав: "выдача и одного универсала гетьманшею - факт очень интересный, указывающий на то значение, которым пользовалась третья жена Б. Хмельницкого - Анна Никифоровна, уроженка Золотаренко" (Т. 1. - С. 213-214).

У цьому ж номері започаткований цикл есе "Люди старой Малороссии", який включає 21 родину: це Лизогуби (Т. 1), Милорадовичі (Т. 1), Марковичі (Т. 8), Ломиковські (Т. 14), Трощинські (Т. 23), Білецькі-Носенки (Т. 33) та ін. Цей матеріал друкувався на сторінках "Киевской старины", починаючи з 1882 по 1888 рік.

Характеризуючи діяльність Лизогуба - чернігівського полковника, який відзначився при взятті Азова в 1696 році і "взятием Азова ... кончил военную службу, будучи в то время уже глубоким стариком" (Т. 1. - С. 105),

---

2. В дужках подасмо том і сторінку журналу "Киевская старина".

О. Лазаревський подає його родинні стосунки з П. Дорошенком, П. Скоропадським, а в кінці статті наводить генеалогію родоvodu, що становить 28 осіб, при цьому скромно зауважуючи, що це “неполный (список. - М. К.), но тем не менее достаточно уясняющий фамильные отношения этого старинного малороссийского рода” (Т. 1. - С. 123).

Не менш цікавою є подробиця, що Іван Нос був удостоєний полковничого сану не випадково, є докази, що саме він видав Меншикову, “каким путем можно было войти в Батурин, и за эту услугу сделан был прилуцким полковником” (Т. 33. - С. 369).

У передмові до “Галагановского семейного архива” (Т. 7) О. Лазаревський підкреслює, що сокиринська садиба заслуговує уваги, бо є залишком “домостроительства и вкуса наших предков” (Т. 7. - С. 452), це зразки юридичних актів на земельні угіддя. З високим пієтетом відгукується Олександр Матвійович про його молодого 23-річного господаря Григорія Галагана, вказуючи, що “таких молодых полковников в Малороссии не бывало” (Т. 7 - С. 454). Через 23 роки Г. Галаган подає у відставку, що теж було новиною на ті часи, бо “мы по крайней мере не знаем ни одного примера, чтобы полковник сам отказался от этого поста”, і далі резюмує О. Лазаревський: “исключительный человек между его современниками” (Т. 7. - С. 456). Як додаток до архіву подано в журналі листування Г. Галагана з П. Скоропадським.

Як історик О. Лазаревський цікавиться і досліджує постать гетьмана І. Мазепи і все, що з ним пов'язане. Серед публікацій в “Киевской старине” його перу належать такі: “К истории Мазепинского замысла” (Т. 64), де підкреслено, що “этот документ служит новым фактом для освещения того участия, которое народ принял в замысле Мазепы” (Т. 64. - С. 81); “Полковник Искра, казненный Мазепой. Судьба его наследства” (Т. 7), де вказується на місце страти Іскри та Кочубея “в обозе под Борщаговкою отсечением головы, после мучительных пыток. Прах их покоится в Киево-Печерской лавре близ трапезной церкви” (Т. 7. - С. 82); “Заметки о Мазепе” (Т. 60, 61) - це фактично рецензія О. Лазаревського на книгу Ф. Уманця “Гетьман Мазепа. Историческая монография” (Т. 60), в якій були піддані критиці з боку рецензента “неправильное толкование некоторых фактов” (Т. 60. - С. 108) і виділення “светлых точек в политической и частной жизни Мазепы” (Т. 60. - С. 45), а також причини його відставки, визначає, що мати Мазепи Марина була дружина чернігівського “подчашечного Адама” (Т. 61. - С. 410); “Заметки о портретах Мазепы” (Т. 64) подають історію портрета гетьмана від зібрань П. Бекетова (6 варіантів) до Норбленовської гравюри, хоч О. Лазаревський підкреслює, що хотів би мати польський портрет, з якого Норблен малював Мазепу. Одна з останніх публікацій О. Лазаревського про Мазепу – це “Письмо Мазепы о заселение Правобережного Приднепровья к XVII в.” (Т. 61), в якому Мазепа, звертаючись до переяславського полковника Івана Мировича, категорично забороняє будь-яке переселення народу з лівого берега Дніпра на правий, а полякам - за 5 миль від берега.

На сторінках “Киевской старины” чимало публікацій О. Лазаревського було присвячено П. Рум'янцеву. Це такі, як “Сенютович Т. М. - учитель графа П. А. Румянцева-Задунайского” (Т. 24), “Черты характера П. Румянцева (Т. 55), в якій підкреслено реформаторську діяльність графа як освітянина, його роль на Україні; “По поводу 100-летия от смерти графа П. Румянцева” (Т. 55), де подано перше визнання 30-річного графа за участь у 7-літній війні. Про

героїзм П. Рум'янцева так висловився його противник Фрідріх П “остерегайтесь сколь можно этого собаки Румянцева, прочие (русские генералы) для нас не опасны” (Т. 55. - С. 375). Всі хороші починання Рум'янцева на Україні заслуговують пошани - це і прагнення до відкриття шкіл, училищ, взагалі покращення системи освіти і в цьому найбільша його заслуга. Про великі багатства П. Рум'янцева свідчить майже анекдотична розповідь, наведена в статті “Хозяйство графа Румянцева” (Т. 55), як миші з’їли 20 тисяч асигнацій.

У полі зору О. Лазаревського був і Б. Хмельницький: “Чаша Б. Хмельницького” (Т. 56), “Б. Хмельницкий. Анонимная поэзия 30-х годов” (Т. 23), “Позднейшая память о Б. Хмельницком в с. Субботове” (Т. 33), в якій мова йде про 10-футовий камінь в с. Субботіві, біля якого в часи Б. Хмельницького прив’язували злочинців для покарання. О. Лазаревський звертається до читачів журналу: “Интересно бы знать, сохранился ли теперь этот камень” (Т. 33. - С. 165).

Цікаві документи подає історик про гетьмана К. Разумовського, наводячи при цьому свідчення про пограбування земель селянами, які за гроші купували собі чини, в статті “К истории землевладения в Малороссии” (Т. 25), про побудову будинку і церкви в Батурині для родини Разумовських йдеться в публікації “Тепловка. Страницы из истории старого Батурина” (Т. 31). Будівництвом керував Г. М. Теплов, а робоча сила була задіяна така: “мастеров - 40, кузнецов - 30, плотников - 200, да для копания погребов и планирования земли наших работников -200, а также 300 подводчиков, для вывозки леса из села Устье Сосницкого уезда” (Т. 31. - С. 338). Розподілу майна К. Г. Разумовського, яке відбулося в 1800 році, присвячена стаття О.Лазаревського “Распределительная запись имений Кирилла Григорьевича Разумовского между сыновьями” (Т. 34) Андрієм, Олексієм, Петром, Левом, Григорієм та Іваном. З жалем констатує автор статті, що через 100 років не лишилося від них і 4ї частини, а цей акт є єдиним “памятником бывлых богатств последнего гетьмана” (Т. 34. - С. 317).

Крім Батурина, гетьман Разумовський мав садибу і в Яготині, про її будівництво та розподіл козаків для цього читаємо в статті “Козачья служба в гетьманство Разумовского” (Т. 53), де визначені чималі заслуги в цій справі лубенського полковника Кулябки.

У статті “Гетьманские дома в Глухове” (Т. 60) О. Лазаревський акцентує увагу на описі будинку гетьмана П. Скоропадського, досить детально вимальовує інтер’єр будівлі та всі її прибудови. У 1748 році Глухів вигорів, тому вже в 1749 році К. Разумовський планує будівництво нового будинку, хоч пізніше, в 1857 році, в листі до графа Воронцова зізнається, що це “место гнусное” (Т. 60. - С. 166).

Згадуючи про Г. Потьомкіна, О. Лазаревський підкреслював: “В богатой природе князя Таврического была поэтическая складка, последняя не могла остановить внимание Потьомкина на музыке и словах малорусских песен” (Т. 35. - С. 484). Серед улюблених пісень названі: “Ой, біда, біда чайці небозі”, “Болишь моя головонька від самого чола”, “Ой ізрада, чорні брови зрада” та ін.

Історії Лубенщини з 1621 року присвячена публікація “Лубенщина и князя Вишневецкие” (Т. 52), в якій розповідається про перебування Ієремії Вишневецкого в Нідерландах, його повернення на батьківщину, успіхи та

невдачі. Цікавою для краєзнавців буде інформація про Лубни, Мгарський хутір, Лукомль, Хорол, Лохвицю та ін.

“Любецкий архив графа Милорадовича” (Т. 61), зібраний та описаний О. Лазаревським, подає матеріали про сімейну переписку Полуботків, листи Милорадовича, Любецькі акти (1637-1708 р.), юридичні документи Чарнишів, а також родовід Чарнишів, Фрідрикевичів, Леонтовичів та Полуботків.

Цей перелік свідчить про непересічність таланту О. Лазаревського як історика, який більшість своїх публікацій готував, спираючись на фактичний матеріал, на друковані або приватні чи рукописні архіви.

Близькою була для Лазаревського і тема духівництва та релігії: “Из отношений Печерской лавры и Киевской митрополии в XVIII в.” (Т. 46), “Из прошлой жизни Печерской лавры” (Т. 47), “К истории малорусского духовенства” (Т. 53), “Келия св. Дмитрия Ростовского” (Т. 61), “Лист печерского архимандрита Гизеля на сбор милостыни для выкупа у татар пленника” (Т. 48) - всі вони були надруковані на шпальтах “Киевской старины”.

Так, стаття “Из прошлой жизни Печерской лавры” (Т. 47) подає спогади путивльського поміщика І. М. Гамалії, адресовані Мартосу І. Р. - директору департаменту міністерства юстиції при міністрові Трошинському. У них поміщик захоплюється красотою Лаври, а пізніше 10 років провів тут і Мартос. “Листи печерского архимандрита Инокентия Гизеля” - це моління за полонянку Ганну Григорівну, яка потрапила при захопленні Канева в бусурменську неволю разом з малолітнім сином.

У полі зору О. Лазаревського була література та народна творчість. Серед матеріалів, на нашу думку, найбільш цікавими є: “К вопросу о Грабской летописи” (Т. 56), “Новые сведения о пребывании Т. Шевченко в Раимском укреплении” (Т. 32), “Новопетровское укрепление” (Т. 64), де подає історію утворення цієї фортеці в 1832 році оренбурзьким губернатором Сухтеленем та історію стосунків Кобзаря з братом Лазаревського Василем. Шевченківська тематика - це і “Неверные сведения о Шевченко” (Т. 32), де автор веде полеміку з Г. Еварницьким, який приписує Шевченку бажання бути похованим “в роскошной своими красотоми Качановке, принадлежавшей В. В. Тарновскому” (Т. 32. - С. 336), на противагу О. Лазаревський наводить аргументи з автобіографії М. Костомарова, де сказано, що Кобзар хотів “быть похороненным на берегу Днепра” (Т. 32. - С. 336).

Серед фольклорних матеріалів - “Песня из крепостного быта галаганцев” (Т. 65) у записах Л. Жемчужнікова про селян-кріпаків білозерців. О. Лазаревський подає аналогічну пісню, знайдену у паперах Г. Галагана про галаганців, власне ним самим переписану. Це “Ой побила галаганців лихая година”, в якій звучить заклик до знищення панів.

Обізнаність О. Лазаревського з українським фольклором підтверджує публікація “Запорожская песня, записанная немцем от немца” (Т. 7).

І. Міллер, подорожуючи по Малоросії, біля Запоріжжя зустрів свого земляка німця Шака, який симпатизував запорожцям, був з ними в добрих стосунках і “перенял от них некоторые их песни” (Т. 7. - С. 322). Серед них і пісня “Жалобная песня запорожцев об утрате их вольностей”, найвірогідніше, за словами О. Лазаревського, це вільний переклад. У коментарі до пісні Олександр Матвійович ставить проблемні запитання: хто ж такий “Сенка” і хто виступає

під іменем батька і матері в перекладі? На жаль, ці питання лишаються і на сьогодні відкритими.

У розвідці “Прежние изыскатели малорусской старины. А. М. Маркевич” (Т. 56) автор зупиняється на науково-літературних здібностях видавця “Дневных записок”, а потім “Ежедневных записок” О. Маркевича (1780-1865), який своє основне призначення на землі вбачав у тому, “чтобы перенести на бумагу результаты своего пытливого ума” (Т. 56. - С. 93). Подаючи цікавий біографічний та історичний матеріал, зокрема оцінку діяльності П. Рум’янцева як такого, що “благодаря вверенных ему жителей было первою заботою” (Т. 56. - С. 108) Лазаревський підкреслював, що це був “юный философ, искавший истины” (Т. 56. - С. 107).

Оцінка літературної діяльності прозаїків-українців - тема своєрідного нарису в листах “Г. Квитка-Основяненко как сотрудник “Современника” (Т. 52) - це фактично уривки з листування П. Плетньова з Я. Гротом, які доповнюють цікавими подробицями біографію прозаїка, зокрема його відмову писати повісті, бо дворянство хоче “возложить на него какую-то хлопотливую должность” (Т. 52. - С. 95), що сталася 24 вересня 1840 року, але разом з тим і оцінку його творів “Государыня любит читать Квитку, только сожалеет, что много мудреных слов” (Т. 52. - С. 95), - читаємо в листі від 4 жовтня 1840 року.

У цій публікації дана не зовсім коректна оцінка творів М. Гоголя, де читаємо: “Гоголь упрям, как малороссийский бык и самолюбив, яко сатана” (Т. 52. - С. 96), як висновок резюме: “публикация показывает, как ценились его русские повести на тогдашнем литературном рынке” (Т. 52. - С. 97). Звичайно, сьгоднішнє гоголезнавство не може погодитись з такою думкою.

Проблемам освіти підпорядковані такі матеріали О. Лазаревського: “Черниговский коллегіум в начале XVIII” (Т. 51) - це уривок з книги Я. Чистовича “История первых медицинских школ в России”, де йдеться про відкриття Чернігівського колегіуму в 1700 році та його існування до 1728 року; “К сведению о малорусской школе” (Т. 53) про школи I половини XIX століття, які функціонували при церквах. Це спогади седнівського дячка, який подає історію освіти на прикладі сина міщанина І. Шапошника. Хлопчик пішов “у науку” з 9 років, жив у Видубецькому монастирі і вчився читання та церковного співу.

У “Киевской старине” було 9 розділів і в кожному з них знаходимо публікації О. Лазаревського. 13 матеріалів вміщено в розділі “Письма и переписка”. Зупинимося на кількох з них. “Два письма Натальи Демьяновны Разумовской к сыну Алексею Григоровичу 1743 и 1748” (Т. 31), написані не рукою Разумихи, бо вона була безграмотна. Однак вони свідчать, за словами О. Лазаревського, що “жившая в глуши козачка “Разумиха” не отказывала людям, обратившимся к ней с просьбой председательствовать пред сильным ее сыном” (Т. 31. - С. 333). У першому листі висловлюється прохання надати допомогу чернігівському полковнику Якимі Сахновському; в другому йдеться про тяжке життя киянських козаків: “не могу изобразить, сколько я моими очима их бедность и разорение видела, кроме того, что они в Киеве почти под неволею живут” (Т. 31. - С. 333). Ці листи свідчать, що О. Разумовський не залишав поза увагою прохань матері, бо інакше вона б не зверталася до нього.

У передмові О. Лазаревського до “Письма Н. И. Костомарова” (Т. 34) підкреслюється, що Микола Іванович скаржився “на недостаток источников

для изучения семейной и домашней жизни в Малороссии” (Т. 34. - С. 479) і разом з тим захоплювався публікаціями О. Лазаревського в “Русском архиве” про родини українців “я читал с жадностью” (Т. 34. - С. 479). У листі наявні і запитання до Олександра Матвійовича про те, яка з трьох дружин Б. Хмельницького була вдовою з дітьми від 1 шлюбу; чи можна вірити, що Мазепа народився 1629 року, як подає В. Пляттер з Археологічної комісії? Хоч і сьогодні ця дата приблизна - 1640 рік (Див.: І. Боршак, Р. Мартель. Іван Мазепа. - 1991. - С. 7). В цьому ж листі від 23.IX.1877 року М. Костомаров просить О. Лазаревського прислати відомості “о г-не Мазепе, да и о тех проделках, которые он делал еще до своего гетьманства при Самойловиче” (Т. 34. - С. 478). Це ще раз підтверджує, що М. Костомаров дорожив думкою О. Лазаревського як історика.

“Четыре письма А. М. Бодянского (1855 - 1858)” (Т. 27), написані в студентські роки до “Киевской старины”, але свого часу не надруковані. В листах повідомляється про постійне збирання народних пісень, прислів'їв, про помилкове твердження видавця малоросійських прислів'їв Смирницького щодо авторства пісні “їхав козак за Дунай”, про захоплення публікацією в “Русской беседе” розвідки М. Максимовича “Дни и месяцы в Малороссии”, про наступну його публікацію в цьому журналі “Філологічних листів до Погодіна”, яка не всім сподобається, про видання другої книги “Чтений”.

Характерною особливістю подачі матеріалу О. Лазаревського у “Киевской старине” було те, що він постійно давав коротке вступне слово або післяслово, яке б спрямовувало читачів журналу в історично правильне русло, формувало національну свідомість.

Безперечно, що за останні роки історична наука збагатилася новими джерелами, проведено археологічні розкопки історично важливих об'єктів, відкриті спецфонди, які вносять зміни в бачення нашої історії, але історичні праці О. М. Лазаревського залишаються цінним історіографічним явищем і не втрачають наукового значення і сьогодні, вони - те вічне і нетлінне джерело, з якого все нові і нові покоління будуть черпати правдиві факти з нашої минулої історії, в його працях “нема зерна неправди”, як писав Т. Шевченко.

Ми намагалися констатувати лише факти, які подав О. Лазаревський на сторінках “Киевской старины”, безпосередньо оминаючи їх оцінку, бо історія сама гідно оцінила працю Олександра Матвійовича.

Редакція “Киевской старины”, підкреслюючи вагомий внесок О. Лазаревського в науку, в існування журналу, писала: “В издании “Киевской старины” А. М-чь (Александр Матвеевич. - М. К.) видел долг интеллигенции перед обществом и всегда гордился той полкой в своей библиотеке, на которой помещалось 76 томов “Киевской старины” (Т. 77. - С. IV). Дійсно, за більше ніж 20 років співробітництва його в журналі ним написано за своїм підписом понад 40 статей, а також 130, підписаних криптонімом “А. Л.” “Человек науки по преимуществу” (Т. 77. - С. XIII), як пише про О. Лазаревського “Киевская старина”, - робить інформацію по полках Стародубському в 1888, Ніжинському - в 1893, Прилуцькому - в 1901 та не завершив перед смертю Полтавський. За перші два томи цієї праці одержує Уваровську премію та схвальні відгуки професора Д. І. Багалія та В. А. Мякотіна. Більше ніж “50 родословных фамилий освещено тобою в их родословной судьбе” (Т. 77. - С. XXX) - так писала “Киевская старина” в рік його смерті. Більше того, про всебізнаність історика журнал констатував: “Трудно было встретить книгу, с которой он

(О. Лазаревський. - М. К.) был не знаком, исторический документ, характер которого был бы для него нов, составил А. Лазаревский свыше 200 “Малорусских сборника” (Т. 77.- С. XVIII).

У драматичній історії України є величні постаті, яких ніколи не огорне темінь забуття, які завжди будуть з народом, попри лихоліття і незгоди, байдужість і зубожіння. До них ми по праву відносимо і Олександра Матвійовича Лазаревського, він заслужив це своєю невтомною працею, своїми, пронизаними полум'яною любов'ю до України і її минулого, статтями. Вони пережили свій час і до наших днів зберегли зерна історичної правди, високого пророцтва, глибокого натхнення. Його воістину титанічна праця на сторінках “Киевской старины” ще раз стверджує, що це була людина справді енциклопедичних знань, яка і в тяжкі роки існування журналу не втратила надії на краще майбутнє. Саме завдяки таким подвижникам, як О. Лазаревський, “Киевская старина” “опублікувала... велику масу матеріалу й праць, що належать до головних підвалів нової української науки” (Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т-К.; 1984. -Т. 41. - С. 387).

Тож хай перший ювілей О. М. Лазаревського в самостійній незалежній Україні, проведений Інститутом археології в Чернігові у 1995 році, стане для нас поштовхом до зібрання всієї творчої спадщини Олександра Матвійовича, одного з ревних поціновувачів національних традицій. Його місце серед нашої історії, культури, бо без неї біднішою буде наша українська скарбниця. Отож спільними зусиллями громадськості України повернім О. М. Лазаревського в нашу історію, його місце - серед корифеїв нашої україніки, серед інтелектуального цвіту нашої нації.

